

Abejoti dėl laiko. Belaikiškumas vėlyvojoje Paulio Celano kūryboje

Inga Bartkuvienė

El. paštas ingabartkuviene@yahoo.de

Anotacija. Viena iš svarbiausių Paulio Celano kūrybos temų – laiko problema. Ji apima tiek egzistencinio buvimo laike, tiek gyvenimo konkrečioje istorinėje epochoje aspektus. Atsižvelgus į laiko problemos plotį ir laikinių aspektų įvairovę, šio straipsnio objektu pasirinkta laiko tarpų problemika ir laiko neigimo poetika. Ši problemika vėlyvojoje kūryboje komplikuočiausia, todėl labiausiai tyrinėtina. Vėlyvuosiuose tekstuose ypatingai susitinka kalba ir laikas: kalbėjimo, nutilimo, nebylumo paradigma kiekviename tekste vis iš naujo sąveikauja su tekančiu, sustojančiu, amžinybėn / į niekur sutekančiu laiku. Vėlyvojoje kūryboje dar griežčiau laikomasi ir iki tol svarbios žodžių atrankos, sintaksės paprastinimo principo, rašymo elipsėmis. Trumpėja eilėraščių „siužeto“ laikas – ilgėja tarpų, nepasakytumo laikas, o kartu ir eilėraščių suvokimo laikas. Kompozicinis paskiro teksto taupumas ir rišlumo suardymas eina išvien su laiko suvokimo aporijomis. Šios analizės tikslas – patyrinėti vėlyvojoje kūryboje užsimezgantį specifinį lūžius aktualizuojantį santykį su laiku, kuris pasireiškia kaip švytavimas tarp laiko ir belaikiškumo sampratų.

Raktiniai žodžiai: laikas, laiko sluoksniai, belaikiškumas, subjektyvė, laiko patirties įkalbinimas, kalbos problema, kūrybos savirefleksija.

Disbelief about the time. Timelessness in the late works of Paul Celan

Summary. The poetry of Paul Celan has a reflected intention to ask about the temporal determination of human being and simultaneously questions the term and definition of time. In many of his works he reflects the catastrophic transformation, the reflection also includes the revision of the conventional conception of time. He tries to show, that beside the usual forms of historical, causal and linear time, individuals also perceive timelessness. Paradoxically, the accomplishment of a historical event (Holocaust) evokes a consciousness of the historical caesura, and thus of the untold and the inhospitable. In his perception, for the poet, writing (after holocaust) means writing after apocalyptic break, where history does not exist, in other words surrounded by the timelessness. The task of preserving the memory of what happened in poetry goes hand in hand with the awareness of a disorder and often borders on the impossibility of verbalizing what has happened or even being able to express itself verbally. The experience of disconnection from the temporal sequence of events (through trauma) coincides with the moments of speechlessness, emptiness in consciousness, verbal utterance, and time experience overlap. This tendency is radicalized especially in his late work. In this article late works of Paul Celan, that deal with the questions of timelessness and manifestations of it are analysed (“Zeitlücke”, “Die Trombonestelle” “Largo” and others).

Keywords: time, time layers, timelessness, subjectivity, verbalization of time-experience, problem of language, self-reflexion of literary work.

Nuo laiko prie belaikiškumo

Laikui, kaip vienai iš esminių žmogiškosios būties apibrėžčių, įprasminti Paulio Celano kūryboje tenka ypatingas dėmesys. Poetinė kūryba – vienas iš būdų samprotauti apie laiką, įgyti ir formuoti savitą santykį su gyvenamu laiku, užrašyti laiko pulsavimą, taip įreikšminant laikiškumą. Santykis su laiku poezijoje dvilypis – laikas eilėraštyje pasirodo kaip kalbėjimo objektas, kita vertus, laikas struktūruoja eilėrašį per ritmiką, žodžių ir pauzių intervalus, eilėraščio naratyvumą, todėl esama matomos poetiškumo ir laikiškumo jungties. Nuo pat kūrybinio kelio pradžios Celanas kelia klausimą, kaip žmogiškajai būčiai patiriamas laikas ir kaip žmogus išskleidžia savąją egzistenciją laike. Santykis su laiku, kaip ir kiekvienas kitas kūryba inicijuojamas santykis, – visada suasmenintas¹. Per subjekto / eilėraščio santykį su laiku susiformuoja filosofinis eilėraščio branduolys – tiek spekuliatyvus, tiek besirandantis iš poetinio žodžio sąlyčio su būties dalykais. Anksatyvojoje (ypač rinkinio *Mohn und Gedächtnis*, 1952), ir prisiminimų, ir filosofinėje, ir meilės lyrikoje, subjekto santykis su laiku dažniausiai skleidžiasi kaip dabarties momento „čia ir dabar“ vienatinis išgyvenimas, praeinamybės įsisąmoninimas ir apmąstymas. Čia svarbus išorinio gyvenimo laiko (kurio ribas brėžia gimimas ir mirtis) bei sąmonės laiko (sąmonė gali persikelti iš vieno laiko į kitą, prisimindama būta ir laukdama būsi-ma) suvokimas². Ir gyvenamas, ir sąmonės laikas siejasi su savęs ir kito, asmeninio ir tarpasmenio laiko patyrimu. Pavyzdžiui, laiko problemos plėtotei svarbiame rinkinio *Mohn und Gedächtnis* (1952) eilėraštyje „Corona“ iš įtampos kupino meilės susitikimo išsiskleidžia individualus laiko patyrimas, peraugantis į abstraktų kalbėjimą apie laiką („es ist Zeit, dass man weiß! / Es ist Zeit, dass der Stein sich zu blühen bequemt, / daß der Unrast ein Herz schlägt. / Es ist Zeit, daß es Zeit wird. p. 39), moderniajai poezijai būdinga metaforine abstraktybės (atminties) ir konkretybės (aguonos) jungtimi (wir lieben einander wie Mohn und Gedächtnis – meilė įprasmina laiką – mylėdami atmename (lieben wie Gedächtnis), bet kartu patenkame į keistą ekstazės būseną (lieben wie Mohn), kuri savo esme yra ekstatinė patirtis – išsprūdimas iš laiko) kalbama apie laiko suvokimo ambivalentiškumą – ne pasirinktą pamiršimo ar atsiminimo taktiką, o prisiminimą ir pamiršimą kaip du skirtingus aspektus, dalyvaujančius tame pačiame santykiyje su laiku.

¹ Teoriniame darbe *Meridianas* kalbama apie nuolat atmintiną kūrybos individuaciją („eingedenk bleibende Individuation“) bei rašymą iš savo egzistencijos perspektyvos („aus dem Neigungswinkel seines Daseins“), savo konkretaus biologinio / kultūrinio buvimo („aus dem Neigungswinkel seiner Kreatürlichkeit“). Celan, Paul. 1999. *Der Meridian, Endfassung Vorstufen Materialien*, Tübinger Ausgabe. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 9.

² Pagrindinės filosofinės atramos – šv. Augustino, Husserlio, Heideggerio laiko filosofija. Celano laikui suvokti svarbi šv. Augustino vienuoliktosios *Išpažinimų* knygos įdabartinto laiko koncepcija, akcentuojanti jau praėjusią praeitį, dar neatėjusią ateitį ir trukmės neturinčią dabartį ir iškelianti „sielos laiką“. Ji savaip atsispindi *Meridiane*, kur akcentuojama eilėraščio taškinė dabartis („punktuelle Gegenwart“, p. 9) ir nuolatinis meno dabartiškumas („Ubiquität“, p. 4) – Celan, Paul. 1999. *Der Meridian, Endfassung Vorstufen Materialien*, Tübinger Ausgabe. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Su ypatinga atida Celano studijuota E. Husserlio laiko filosofija, ypač veikalas *Vorlesungen zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins* (1928). Jo kūryboje neapeinamos Husserlio retencijos (praetities prisiminimo sąmo-nei esant konkrečioje dabartyje) ir protencijos (ateities įsivaizdavimo iš sąmonės dabarties perspektyvos) sąvokos, atskiruose eilėraščiuose galima aptikti savitą jų interpretaciją, pvz., rinkinio *Sprachgitter* eil. „Heimkehr“, „Heute und Morgen“, „Mit Brief und Uhr“.

Užmarštis veikia kaip tarpas laike, atmintis suteikia galimybę patirti laiko sluoksnius. Tai, kas užmiršta, – to nėra (atmenanti sąmonė iš „dabar“ nusikelia į „kadaise“ ir atminimo darbu gali bandyti sluoksnius po sluoksniu atskleisti atsimenamos praeities klodus).

Gan anksti pradėdama gilintis į praeities įdabartinimą aktyviu sąmonės darbu – kūryba. Poezija virsta praėjusio laiko saugojimo vieta, talpinančia ir reflektuotą rašymą apie laiką, ir nevalingą laiko pėdsakų įsirašymą. Celano kūrybos, kaip atminties ar gedulo darbo, paskirtis – uždėti antkapinį akmenį praėjusiam, nebegrižtančiam ir nebesugrąžinamam laikui, o kartu leisti skleistis buvusiai esamybei ir sąmonės dabartyje, ir niekaip „laikrodžiais bei kalendoriais“ nefiksuojamame „eilėraščio dabartiškume“³. Brandžiuoju periodu atminties problemikai (atmenamo ir atminties laiko santykiui) teikiamas ypatingas dėmesys. Reflektuojamas asmeninis, žmogui duotas laikas ir gyvenimas konkrečioje istorinėje situacijoje – baisių katastrofų ir nusikaltimų žmogiškumui paliestame dvidešimtajame amžiuje. Holokausto, kaip epochos stigmatos ir kaip asmeninio skausmo, patirtis esmiškai įsirašo į bene visų kūrybos periodų tekstus. Ši patirtis talpina savyje kitas patirtis – prievartos, blogio, traumos, mirties, nesaties⁴. Egzistencinėje ir simboli-
nėje sferose tai veikia ir Celano laiko sampratą – poetine užduotimi tampa nutrūkusio, sustojusio laiko, tarpo laike, belaikiškumo (at)kūrimas. Tai geriausiai iliustruoja frazė iš *Meridiano* užrašų „Das Gedicht hat Zeit und hat keine Zeit“ („Eilėraštinis turi laiką ir jo neturi“)⁵. Laiko nebuvimo momentus eilėraščiuose įkūnija tiek reflektuotas kalbėjimas apie juos, tiek rašymo strategijos: prasminiai tarpai tarp žodžių laiką stabdo, cezūros⁶ ir anžambemanai – „lauždami“ sakinių „perlaužia“ ir nuoseklų (sakymo) laiko tekėjimą, inversijos taip pat pažeidžia tiesinės laiko tėkmės logiką, keisdamos būtą su esamu, esamą su būsimu, esamą su nesamu, elipsės⁷ – nutylėdamos užkerta kelią (sakymo) ateičiai kaip galimybei. O kartotės strategijos laiko nestabdo, bet siekia atminti. Buvusiam laikui įženklinti dažniausiai pasitelkiamos reminiscencijos ir datos⁸. Tačiau ir jos Celano kūry-

³ Plg. Celan, Paul. 1999. *Der Meridian, Endfassung Vorstufen Materialien*, Tübinger Ausgabe. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2.

⁴ Nesutikčiau su Jeano Greischo teiginiu, kad Celanas rašas kaip išvengusysis mirties, o poezija esanti būdas apeiti katastrofą ją įkalbinant. Greisch, Jean. 1993. *Zeitgehört und Anwesen. Zur Dia-chronie des Gedichts*. Jamme, Christoph, Pöggeler. Otto. *Der glühende Leertext. Annäherungen an Paul Celans Dichtung*. München: Wilhelm Fink Verlag, 258. – Teigčiau priešingai, rašymas jam – katastrofos išgyvenimas, įsisaūmonintas buvimas kartu su jos paliestaisiais, likusiais gyvais ir mirusiaisiais. Celano poetinė kalba – tikrai nėra kalbėjimas eufemizmais, nutolinant įmanomas grėsmes, tai dalyvavimas įkalbintoje katastrofoje, nutylėtose katastrofose, šioje konkrečioje ir visose galimose katastrofose. Kalba jam nėra išsigelbėjimas.

⁵ Celan, Paul. 1999. *Der Meridian, Endfassung Vorstufen Materialien*, Tübinger Ausgabe. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 102.

⁶ Minėtina cezūros poetikos studija, ieškanti paralelių tarp Heideggerio „das Zwischen“ kategorijos ir Celano istorinės savimonės – Lemke, Anje. 2002. *Konstellation ohne Sterne zur poetischen und geschichtlichen Zäsur bei Martin Heidegger und Paul Celan*. München: Wilhelm Fink Verlag.

⁷ Eliptinis rašymas imtas naudoti rinkiniuose *Sprachgitter* ir *Die Niemandrose*, teoriškai aptartas *Meridiane* (p. 8) vėlyvojoje kūryboje tampa esmine rašymo strategija. Išsami eliptinio rašymo analizė rinkinio *Sprachgitter* eilėraštyje „Engführung“ atlikta studijoje Lorenz, Otto. 1989. *Schweigern in der Dichtung: Hölderlin-Rilke-Celan. Studien zur Poetik deiktisch-elliptischer Schreibweisen*. Göttingen: Vandenhoeck/Ruprecht, 171–243.

⁸ Wernerio Hamacherio straipsnyje „Die Sekunde der Inversion. Bewegung einer Figur durch Celans Gedichte“ remiantis Paulio de Mano dekonstrukcine tropų teorija analizuojama inversija, kuri paskiriose tekstuose veikia ne vien kaip kalbos, bet ir kaip laiko figūra. Hamacher, Werner. 1998. *Die Sekunde der Inversion. Bewegung einer Figur durch Celans Gedichte. Entfernter Verstehen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 324–368.

boje daugiareikšmės. Tokios daugiareikšmės datos pavyzdys Celano kūryboje yra sausio dvidešimtoji:

„Jis Büchnerio Lencas, asmuo, kurį mes sutinkame jau pirmame apsakymo puslapyje, Lencas, kuris „sausio 20-ąją ėjo kalynu“, jis ne menininkas ir nesirūpinantis meno klausimais, jis tiesiog Aš.“⁹

„Galbūt galima sakyti, kad kiekviename eilėraštyje išlieka į jį įsirašiusi „sausio 20-oji“? Galbūt eilėraščiuose, kurie rašomi šiandien, nauja yra būtent tai, kad juose aiškiausiai bandoma atminti tokias datas? / Tačiau ar mes visi nerašome atsispidami nuo šių datų? Ir kokias datas rašydami sau priskiriame?“¹⁰

„O prieš metus, prisimindamas vieną praleistą susitikimą Engadine, parašiau trumpą pasakojimą, kuriame žmogui, panašiai „kaip ir Lencui“, leidau eiti kalynu. / Ir vieną ir kitą kartą rašiau atmindamas „sausio 20-ąją“, savo „sausio 20-ąją“. / Aš sutikau ... save patį.“¹¹

„Sausio 20-oji“ – Celanui yra data, kuri vienu metu aktualizuoja skirtingus praeities įvykius. Tai literatūros istorijos (Büchnerio Lencas), istorijos (1942 sausio 20-oji – Vansi (Wannsee) konferencijos, kurioje buvo nuspręstas žydų tautos likimas hitlerinėje Vokietijoje, data), asmeniniai (pasikartojantis motyvas kūryboje) įvykiai. Toks datos daugiareikšmiškumas užkerta kelią praeičiai skleisti grynuoju pavidalu – tekstuose data vienu metu gali nurodyti į vienatinį įvykį ir į kitus tą pačią dieną vykusius, datai priskiriama tendencija kasmet pasikartoti, prisiminimas gali talpinti kitus prisiminimus, prie jo gali šlietis asociacijos, pacituotas žodis, kaip kito poetinio laiko įterpimas į savo eilėraščio laiką, gali talpinti kelių autorių ištaras, tad ir nurodyti į skirtingų tekstų laiką ar tekstus skirtingose dvasios epochose. Be to, data visada implikuoja perskaitymo problemą¹² (ar skaitantysis ją supras), nes net ir datuojamo eilėraščio data gali reikšti ne vien eilėraščio parašymo dieną. Poezijoje reiškiamam laikui tenka paklusti kalbos ir rašto dėsniams, kurie dažnai neįvykdo apibrėžtos reikšmės, sukonkretintos atminties, rišlaus prasmingumo lūkesčio. Prasmingumo deficitas – tai poetinės savirefleksijos dalykas, mat patys tekstai parašyti abejojant kalbos ar gyvenamojo pasaulio prasmingumu. Tai nereiškia, kad radikalus suabejojimas prasme nubraukia kūrybines pastangas siekti prasmės – būtent poetinei kūrybai kaip kone vienintelei kalbinei raiškai ir priskiriama ši galimybė. Pokatastrofiniame dvidešimtojo amžiaus eilėraštyje prasmės kūrimas kiek kitoks nei iki tol – jis sutampa su poetiniu tikrumu, tiesos sakymu¹³, asmeninės ir kolektyvinės netekties

⁹ Celan, Paul. 2013. *Meridianas*. Vertė Inga Bartkuvienė. *Metai*. Nr. 1, 111.

¹⁰ Ten pat, 112.

¹¹ Ten pat, 115.

¹² Filosofinė J. Derrida studija „Schibboleth. Pour Paul Celan“ skirta datos / datavimo kaip nepakartojamumo kartotės problemai. – Derrida, Jacques. 2007. *Schibboleth. Für Paul Celan*. Wien: Passagen Verlag.

¹³ Atsakydamas į leidyklos „Librairie Flinker“ 1958 metų apklausą ir kalbėdamas apie vokiečių lyriką, bet minty turėdamas pirmiausia savąjį indėlį P. Celanas teigia: „Manau, kad vokiečių lyrika eina kitais keliais nei prancūzų. Nykuma atminty, abejotini dalykai aplink, net ir įdabartindama tradiciją, kurią ji tęsia, vokiečių lyrika jau nebegali kalbėti kalba, kurios iš jos tikisi nekuri jautri ausis. Jos kalba tapo blaivesnė, faktiškesnė, ji nebetiki „grožiu“, ji bando būti tikra.“ – Celan. Paul. 1986. *Gesammelte Werke in fünf Bänden. Dritter Band. Gedichte III, Prosa, Reden*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 167.

liudijimu, kalbėjimu ne apie tiesiog prabėgantį laiką, o apie nutrauktą laiką, apie atimtą ateities galimybę – apie visiems laikams išėjusius žmones, kurie ne tik buvo pasiūsti myriop, bet ir buvo nutraukta dažnos giminės istorija, natūralaus tęstinumo galimybė ir galimybė liudyti („niemand zeugt für den Zeugen“, – „niekas nepaliudija už liudininką“, eil. „Aschenglorie“). Tad negali būti prasmės be įtekstinto tylėjimo, tylos minutės kaip (ne)laiko. Tendencija kalbinėmis priemonėmis reiškiamą tylą sieti su laiko suvokimo riktai matoma jau ir šeštojo dešimtmečio eilėraščiuose (ypač rinkinių *Sprachgitter*, 1959, *Die Niemandrose*, 1963), vėlyvuosiuose tekstuose (rinkinių *Atemwende*, 1967, *Fadensonnen*, 1968, *Lichtzwang* 1970, pomirtiniuose rinkiniuose *Schneepart*, 1971, *Zeitgehöft*, 1976 eilėraščiuose) radikalėja. Laiko sustojimui, asmeniškai išgyvenamiems ir kultūriškai reflektuojamiems pertrūkiams laike, atgaliniam būtojo laiko įreikšminimui teikiamas ypatingas dėmesys, poetiškai svarstoma apie adekvataus laiko suvokimo (ne) galimumą, suabejojama laiko kaip prasmės nešėjo samprata, gvildenamas laiko (ne)buvimas klausimas.

Celano laiko poetika interpretuota paskiruose straipsniuose, yra jai skirtų studijų¹⁴, tačiau atskirų tyrimų, skirtų belaikiškumo problemikai, Celano kritikoje nepavyko aptikti. Veikiausiai todėl, kad vėlyvosios kūrybos tyrimai vis dar nėra tokie platus ir įvairiaspektriai kaip ankstyvojo ir vidurinio periodo, o belaikiškumo samprata labiausiai ir atsiskleidžia vėlyvuosiuose tekstuose. Galima teigti, kad poeto rūpestis dėl laiko metams bėgant vis labiau ryškėjant neigimo poetikai suformavo belaikiškumo sampratą. Sampratos susiformavimas nereiškia homogeniškos, baigtinės koncepcijos pateikimo. Tai yra veikiau metų metus grynintas suvokimas, kad laikas – sunkiai apčiuopiamas ir sunkiai įkalbinamas būties fenomenas ir mąstymo kategorija. Celanas šiuo požiūriu poetiškai pratęsia šv. Augustino iškeltą laiko supratimo ir paaiškinimo aporiją – „Taigi kas yra laikas? Jeigu manęs neklausia, aš žinau, kas tai yra, bet jei norėčiau klausiančiam paaiškinti, – nežinau“¹⁵. Vis dėlto poetas nesprendžia hermeneutinės laiko žinojimo (vidinio laiko) ir gebėjimo paaiškinti laiką (suišorinto vidinio žinojimo apie laiką) problemos, nes laikosi nuostatos, kad poetinė kalba veikia ne kaip iškelianti, diferencijuojanti ir apibrėžianti skirtybes, o kaip įimanti dalykus su visomis vidinėmis prieštaromis. Laiko buvimas ir atsivėrimo žmogiškajam suvokimui problema perauga į laiko buvimą–nebuvimą dialektiką. Taip dvi skirtingos laiko filosofijos kryptys – laiko fenomeno pagrindimo

¹⁴ Minėtina Sandro Zanetti studija „Zeitoffen“, kurioje analizuojant keleto pasirinktų eilėraščių genezę ryškinaamas laiko ir kūrybos proceso santykis. – Zanetti, Sandro. 2006. „Zeitoffen“. *Zur Chronographie Paul Celans*. München: Wilhelm Fink Verlag. Laiko problemika taip pat gvildenama knygoje: Rudolph, Enno, Wismann Heinz. 1992. *Sagen, was die Zeit ist. Analysen zur Zeitlichkeit der Sprache*. Stuttgart: Metzler Verlag; Wergin, Ulrich, Schäfer, Martin Jörg. 2003. *Die Zeitlichkeit des Ethos. Poetologische Aspekte im Schreiben Paul Celans*. Würzburg: Königshausen & Neumann Verlag, straipsniuose: Speier, Hans- Michael. 1991. Der Mythos von der Umkehr der Zeit. Prolegomena zur Interpretation eines Gedichts von Paul Celan. Matzke, Reiner. *Spiegelungen. Festschrift für Hans Schumacher zum 60. Geburtstag*. Bern: Lang Verlag, 197–208, Gellhaus, Axel. 1996. Das Datum des Gedichts. Textgeschichte und Geschichtlichkeit des Textes bei Celan. *Lesarten: Beiträge zum Werk Paul Celans*. Köln, Wien: Böhlau Verlag, Greisch, Jean. 1993. Zeitgehöft und Anwesen. Zur Dia-chronie des Gedichts, Jamme, Christoph, Pöggeler, Otto. *Der glühende Leertext. Annäherungen an Paul Celans Dichtung*. München: Wilhelm Fink Verlag, 255–273, Hünnecke, Evelin. 1990 Die „spätere“ Zeit. Paul Celans Gedicht „Kristall“. *Recherches Germaniques*, Hef 20, 181–193.

¹⁵ Augustinas, Aurelijus. 2004. *Išpažinimai*. Vertė Eugenija Ulčinaitė. Vilnius: Aidai, 276.

ir samprotavimo apie laiko nebuvimą¹⁶ – Celano poezijoje susijungia. Dažnai tame pačiame eilėraštyje dera nuorodos į objektyvų (gamtinį / matuojamą / istorinį / gyvenamą) laiką su subjektyviu (sąmonės / nesąmonybės) suabejojimu laiko buvimu.

Utopijos paieškos: nevieta ir nelaikas

Zeitlücke, unterhalb
der drei Zirren,
sibyllengrau, silbrig,

Enthimmeltes, rund
um die Boje des Schwimmenden,
Ersten,

Zeitlücke, wieder,
am selben Ort, da,
wohin die Ortlosigkeiten,
die dunkelstimmigen,
dich betten kommen
in lauter zerschlissenes
Fahnen-Vorbei,

Der Nächste und Dritte:
begrünt mit
Rebellen-Tand
und scheppernden
Narrenschellen,
Weisenschellen¹⁷.

Eilėraštis susidėlioja iš žiūrėjimo į dangų išaugančio kalbėjimo apie tris plaukiančius plunksninius debesis ir greta jų besiformuojančius tarpus. Žodis „Zeitlücke“ atkeliauja iš eismo srities ir reiškia atstumą tarp automobilių, važiuojančių vienodu greičiu. Nors šiuo žodžiu nusakomas atstumas – erdvinis, bet yra atsiradęs dėl skirtingo išvykimo laiko ar dėl greičio suvienodėjimo esant tame pačiame ruože skirtingu laiku. „Zeitlücke“ – vienas iš tų apgaulingų Celano žodžių, pasiskolintų iš dalykinės terminijos, bet nebūtinai atpažįstamų kaip tokių, kurie taip dažnai, ypač ankstyvojoje kritikoje, laikyti naujadarais, absoliučiomis metaforomis. „Zeitlücke“ išties naudojasi etimologine maskuote – jis reiškia atstumą erdvėje, bet sandara ir skambesiu pirmiausia asocijuojasi su laiko tarpu.

¹⁶ Apie šios diskusijos ištakas graikų filosofijoje žr. Sverdiolas, Arūnas. 1994. *Laikas. I. Iki Augustino*. Baltos lankos. Nr. 4, 7–15.

¹⁷ Celan, Paul. 2005. *Die Gedichte. Kommentierte Gesamtausgabe in einem Band*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 490–491. Eilėraštis „Zeitlücke“, parašytas 1966 m. tuo pačiu laiku kaip ir eilėraščių ciklas „Eingedunkelt“ bei rinkinys „Fadensonnen“, tačiau nei į ciklą, nei į rinkinį neįėjęs, publikuotas po poeto mirties.

Eilėraščio pažodinis vertimas: „Tarpas po / trimis kraikliais / sibiliškai pilkas / sidabriškas // Nebėr dangaus aplink / pirmo plaukiančiojo plūdūrą // Vėl tarpas, toje pačioje vietoje, kur bevietiškamai, / tamsiabalsiai /, tau patalą kloja / į štai tą visai nuskurusį vėliavėlių – pro šalį ir buvus, // Kitas ir trečias: / karūnuoti maištininkų niekučiais / ir tarškančiais / kvailių varpeliais, išminčių varpeliais.“

Be tiesioginės, kelio semantikai priklausančios reikšmės, liktų neaiškus eilėraščio siužetas – debesų judėjimas dangumi ir stebingą subjekto žvilgsnio įveikiamas kelias, o atmetus metaforinę reikšmę liktų neaiški laikiškumo sklaida. Klaidinimu randasi eilėraščio eigą lemianti konkurencinė įtampa tarp erdvės ir laiko figūrų – eilėraštyje kalbama apie laiką tarytum apie erdvę.

Dangaus aprašymas jungia vaizdinius iš keleto semantinių laukų: dangaus (Zirren, enthimmeltes), vandens (die Boje, der Schwimmende), kelio (Zeitlücke, Fahnen-Vorbei), mitologijos ir papročių (sibyllengrau, bekrönt mit Rebellentand, Narrenschele, Weisenschellen). Dangaus ir vandens sugretinimas remiasi įprastiniu kalbos vartojimu (sakoma „plaukia debesys“, analogiškai kaip ir „teka laikas“), tačiau plaukiančio debesies plūduras – tai vaizduotės pridėdamas dalykas, kaip ir gebėjimas išsitraikiusiose kraiklių srugose (lot. *cirrus* – sruga) įžvelgti „nudriskusias kelio vėliavėles“ („zerschlissenes Fahnen – Vorbei“, 12, 13 eil.). Beje, žodžio „Cirrus“ vokiškas atitikmuo „Federwolke“, o žodis „Feder“ reiškia paukščio ar rašymo plunksną ir laikrodžio spyruoklę. Šios papildomos reikšmės taip pat cirkuliuoja eilėraštyje.

„Zeitlücke“ – imanentinė nuoroda į skaitytojo situaciją: skaitymo metu ryškėja eilėraščio sukuriama supratimo skirtis – laikinis, erdvinis, mentalinis atstumas – tarp eilėraštyje veikiančios sąmonės ir skaitančiojo sąmonės. Eilėraščio skaitymas pajungia skaitytojo regimąją vaizduotę – bandoma vizualizuoti, kaip galėtų atrodyti aprašomi plunksniniai debesys, kokią formą turėti (debesų klasifikacijoje jų esama kelių porūšių ir skirtingų formų), kaip išsidėstę po jais esantys tarpai, kaip atrodo visas dangaus skliautas, ar regintis žvilgsnis fiksuoja vien atkarpą dangaus, ar visą regimą lauką, ar bent kiek nuslysta žemiau horizonto ir panašiai. Nors šių dalykų aprašymas eilėraštyje artimas fenomenologiniam, dėl verbalinio teksto taupumo ir dėl poezijos kaip meno rūšies specifikos skaitytojo sąmonė pasmerkta negalėti atkurti tikslaus fotografinio vaizdo, o juolab situacijos, iš kurios vaizdas regimas. Tad laikinė subjekto iki-teksto ir subjekto po-teksto skirtis neigia interpretacinę visišką „horizontų susiliejęmo“ galimybę – įmanoma tik dalinė vaizdo ir kuriamų reikšmių rekonstrukcija, remiantis gyvenimo patirtimi, gebėjimu įsivaizduoti, kultūrine koduote ir eilėraščio kalba.

Žvilgsnis į dangų, į dangaus kūnų poziciją skliaute – archajiškas veiksmas laikui nustatyti, tačiau eilėraštyje į dangaus kūnus nenurodoma, vietoj jų regimi debesys, netvari materija iš vandens lašų ar kristalų. Simboliškai debesys perteikia greitą formų kitimą, staigius perėjimus nuo formos į beformiškumą, nuo atsiradimo iki išsisklaidymo. Eilėraštyje regimumui tenka tiesioginė ir perkeltinė prasmė, aprašomi ir regimi, ir „vidine akimi“ fiksuojami dalykai – nuojauta ir pranašystės. Pirmojoje strofoje „Zeitlücke, unterhalb / der drei Zirren, / sibyllengrau, silbrig“ (1–3 eil.) eilėraščio kalba be loginių prieštarų leidžia viename vaizde jungtis dabarčiai, ateities perspektyvai ir belaiikiškumui: šviesiu paros metu regimas dangus atitiktų dabartį, plunksniniai debesys – ateitį (tam tikru išsidėstymu laikomi prastėjančio oro ženklai), Sibilės paminėjimas sietųsi su lemtimi (graikų mitologijoje Sibilės, apimtos ekstazės, savo ruožtu, neklaustos ir neprrašytos hegzametru išsako dviprasmiškas pranašystes, kurias žmogui reikia išsiaiškinti pačiam), tarpas po debesis, kaip tarpas laike jiems judant, reikštų įsimbolintą belai-

kiškumą. Pažymimieji žodžiai „sibyllengrau, silbrig“, atskirti nuo daiktavardžių, gali būti priskirti ir keliems daiktavardžiams „Zeitlücke“ ir „Zirren“ bei „Enthimmeltes“. Sidabriškumas pilkumą papildo: iš pilko dangaus sidabro nušvinta neišsakyta pranašystė – jaučiama, kad pranašaujama, bet nežinoma kas. Tai siejasi ir su išvystu dangaus netekimu („Enthimmeltes“), kai žiūrint į dangų bergint dangaus nebelieka. Dangaus it bedugnės („Himmel als Abgrund“¹⁸) motyvas plėtojamas ir *Meridiane*, kai kalbama apie poezijos tamsumą, jai būdingą nutolimą nuo žmogaus ir žmogiškųjų dalykų bei prigimtinį svetimumą.

Matome, kaip regimai dangaus drobė ima pleišėti, atsiveria tarpai, kurie jau atstovauja nebe gamtinei, o prasminei (metafizinei) struktūrai: tai, kad staiga nelieka dangaus, paliečia tradicinę dangaus kaip Dievo buveinės sampratą. Graikiškoji *Kairos* koncepcija, nusakanti naudingą laiko tarpą apreiškimui, taškinę dabartį kaip dievybės atvertį, apverčiamą: šioje konkrečioje dabartyje netenkant dangaus netenkama ir amžinybės. Dieviškumo požiūriu Celano eilėraštis užmezga dialogą su viduramžių mistika, naudojančia tamsaus debesies kaip Dievo užverties simboliką. Tačiau čia ne debesys Dievą uždengia, o dangus prakiūra ir konstatuojama ne paslėptis, o nebuvimas. Eilėraštis yra neigiamas atsakas Goethes eilėraščiui „Cirrus“, kalbančiam apie išganymą, negandų išsisklaidymą ir žemiškų darbų sutekėjimą į Dievo rankas¹⁹.

Trečioji eilėraščio strofa įvardija dar vieną tarpą tarp debesų ir bando jį lokalizuoti – randa vietą ten, „kur bevietiškamai, tamsiabalčiai, tau patalą kloja“ (8–10 eil.). Egzistuoja vieta, tarsi sukurs sutraukianti bevietiškumus, ir taip pati tampanti ne-vieta, jungiančia keistus laikinius sąryšius – pasikartojimą („wieder“ 7 eil.) ir tai, kas negrižtamai būta („vorbei“, 13 eil.), vietos nebuvimą (Ortlosigkeit, 9 eil.). Taip pat ir eilėraščio „tu“, visiškai abstraktus ir laikiniais atributais nesusaistytas – gali būti tiek praeties, tiek dabaties, tiek ateities „tu“. Kloti patalą debesų pūkuose – atkartoja garsiosios „Mirties fugos“ ištara „Kasti kapą danguose“ bei eilėraščio „Radix, Matrix“ pasakymą apie mirusiųjų giminę, „niekieno šaknį“. Eilėraščio pabaigoje – plaukia paskutinis, trečiasis kraiklys, neatveriantis tarpų, bet, priešingai, „karūnuotas maištininkų niekučiais ir kvailių bei išminčių varpeliais“, kurie nėra varpai, skambinantys mirusiesiems. Jie pakartoja pirmosios strofos užuominą apie sibilišką – t. y. aiškią / neaiškią pranašystę. Taip reflektuojama pabaigos išmintis ir kvailybė. Debesų kontekste peršasi Aristofano paralelė, jis dramoje „Debesys“ vaizduoja Sokratą kaip sofistą, *ergo* kvailį. Eilėraštis kvailių ir išminčių varpelius pateikia kaip vienarūšes sakinio dalis – leidžia suprasti, kad veriantis nesaties prarajoms išminties ir kvailybės kategorijos netenka reikšmės. Ir vis dėlto rašoma, kad būtų atmesta kvailybė ir atitolinta baigtis.

¹⁸ Celan, Paul. 1999. *Der Meridian, Endfassung Vorstufen Materialien*, Tübinger Ausgabe. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 7.

¹⁹ Goethe'ės eilėraštis „Cirrus“: „Doch immer höher steigt der edle Drang! / Erlösung ist ein himmlisch leichter Zwang. Ein Aufgehäuftes, flockig lös't sich's auf, / Wie Schäflein triplend, leicht gekämmt zu Hauf. / So fließt zuletzt, was unten leicht entstand, / Dem Vater oben still in Schoß und Hand“. Prieiga internetu: [http://www.zeno.org/Literatur/M/Goethe,+Johann+Wolfgang/Gedichte/Gedichte+\(Ausgabe+letzter+Hand.+1827\)/Gott+und+Welt/Howards+Ehrendgedächtnis](http://www.zeno.org/Literatur/M/Goethe,+Johann+Wolfgang/Gedichte/Gedichte+(Ausgabe+letzter+Hand.+1827)/Gott+und+Welt/Howards+Ehrendgedächtnis).

Laiką permainingi tekstai

Die Posaunenstelle
 fief im glüeheden
 Leertext,
 in Fackelhöhe,
 im Zeitloch:
 hör dich ein
 mit dem Mund²⁰.

Eilėraštis „Die Posaunenstelle“ poetologiškai mąsto „tarpus laike“. Toks tarpas randasi tada, kai eilėraštis užmezga pokalbį su sau kitu, už jo ribų esančiu subjektu, rašančiu autoriumi. Tai ne tiek įgyvendintas, žmonių būtyje apgyvendintas eilėraštis, kiek eilėraščių rašančiojo „aš“, į kurį eilėraštyje kreipiamasi „tu“, situacija įkvėpimo akimirka, prieš pat eilėraščio atsiradimą. Įkvėpimo situacija suvokiama kaip laiko ir būties tarpo situacija. Kai į besirandantį meno kūrinį įžengia jo atžvilgiu išorinis subjektas. Subjektas yra istoriškas, o eilėraštis, nors turintis savo datą, parašytas tam tikrą dieną, savo esme pretenduoja į nelaikišką – begalinę būtį, – kol egzistuos pats eilėraštis, kol egzistuos kalba, kuria jis parašytas, kultūra, į kurią jis įmestas, parašytąja kalba skaitančiųjų bendruomenė. Eilėraštis baigiasi imperatyvu „įsiklausyk / burna“ (6–7 eil.). Imperatyvas įsiklausyti ne ausimis, o burna reiškia kartu kalbėjimą apie išskirtinį būties atvejį, kuris peržengia laiko ribą.

Paskutiniųjų eilučių raginimas kalbėti – tai įvietintos eilėraščio sąlygos. Pirmosios trys eilutės, sudarančios frazę, yra suskaidytos ažambemais, „Die Posaunenstelle / fief im glüeheden / Leertext – „trombono vieta / giliai degančiame / tuščiame tekste“ (1–3 eil.). Pirmąją strofą sudarantis sakinytis nepilnas – jam trūksta tarinio, juo nutylimas veiksmažodis „būti“. Nutylėtas veiksmažodis „būti“ gali reikšti bet kurį gramatinį laiką, – labiausiai suponuoja „čia ir dabar“, bet taip pat gali reikšti „ten ir tada“, nes, išleidus veiksmažodį, neaišku, ar tai, kas sakoma, buvo, yra ar bus.

Šis eilėraštis visomis jėgomis priešinasi kultūroje paplitusiam teiginiui, kad poezija gimsta iš muzikos dvasios. Užgimstanti lyrika yra begarsė. Ir gimsta ši lyrika ne iš lyros, o iš trombono vietos, kuri yra tuščia. Pats trombonas, kaip kultūrinis simbolis, neša savyje neigimą²¹. Ankstesnėse interpretacijose Celano trombonas sietas su trombonais (trimitais ar ragais) Sinajaus kalne, Dievui duodant priesakus Mozei – šiuo atveju žodis „Leertext“ perskaitomas kaip „mokomo teksto“ – „Lehrtext“ – homonimas, kas anksčiau mokė dabar lieka tuščia. Jei vietoj mokymo žioji tuštuma, tai ženklina žmogus egzistencinę situaciją, – jis parodomas kaip gyvenantis pasaulyje be Dievo ir jo priesakų. Trombonai ankstesnėse interpretacijose sieti ir su trombonais Apreiškime Jonui, su apokalip-

²⁰ Pažodinis vertimas: „Trombono vieta / giliai degančiame / tuščiame tekste / fakelo aukštyje / laiko skylė / įsiklausyk burna.“ – Celan, Paul. 2005. *Die Gedichte*. Kommentierte Gesamtausgabe in einem Band. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 362.

²¹ Plg. Barbaros Wiedemann komentarą, kuriame kalbama apie tromboną kaip neigiamos reikšmės biblinę nuorodą. Trombonas siejasi su griovimu – pvz., Jericho sienų griūtimi ir kt. – Celan, Paul. 2005. *Die Gedichte*. Kommentierte Gesamtausgabe in einem Band. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 874.

se²². Taip pat ankstesnėse interpetacijose minimas ir 1967 metais Jeruzalėje archeologų surastas archajiškos šventyklos akmuo, su įrašu „vieta trombonui“, kur prie šventyklos turėję stovėti muzikantai²³. Eilėraštis priskiriamas vadinamajam Jeruzalės ciklui – 1969 metais Celanas viešėjo šventajame mieste, skaitė ten kalbą, o grįžęs parašė pluoštelį eilėraščių, iš kurių vienas ir šis. Įdomu, kad realybėje yra akmuo, o šventyklos nėra. O eilėraštyje žodis „Posaunenstelle“ taip tvirtai sukimba su „Leertext“, kad pats ima reikšti tuščią tarpą, tuščią tekstą tarp kitų, išartų žodžių. Galima teigti, kad eilėraštis žymi ir lūžį tradicijoje – už aidintį garsą svarbesnė vieta, kur trombonas yra. Kuriama lyrika, esanti toli nuo lyros. Eilėraštis apie eilėraščio atsiradimą skleidžiasi išdėstant vietininkus „tuščiame tekste“, „fakelo aukštyje“, „laiko skylėje“ („Im Leertext“, „in Fackelhöhe“, „im Zeitloch“). Autorefleksinis tuščios instrumento vietos eksplikavimas eina išvien su nesamo laiko, laiko skylės apmąstymu. Galvojama, kaip tekstas atsiranda ir ateina į niekur, į ne čia, į laiko tarpekį ir nešasi savyje priesaką „klausyti burna“. „Klausyti burna“ – reiškia rašyti, reiškia kalbėti, reiškia įveikti laiko skylę, ekstatinę laiko būklę ir vėl grįžti į laikiskumą ir į kalbos sferą. Tai reiškia ir užbaigti, atlikti besirandančio eilėraščio dialogą su kūrėju ir užmegzti naują su skaitytoju, kuris taip pat apie tekstą kalbės – išgirs burna, o išgirdęs vėl grįš iš nelaikinės sferos į laikinę sferą.

Kitas dialogiškas eilėraštis, kuriame dialoginis kalbėjimas siejasi su tarpais laike, yra „Erst wenn ich dich“. Šis tekstas įsišaknijęs laiko filosofijos kontekste, nes tiesiogiai mini Edmundo Husserlio sąvoką „Zeithof“, vartotą *Paskaitose apie vidinio laiko suvokimo fenomenologiją (Vorlesungen zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins)*. Zeithof sąvoka bandyta aprašyti vidinį sąmonės laiką, nusakyti laiko suvokime besirandantį įspūdį apie išsiplėtusį, ekstensyvų dabarties laiko momentą, kai prie dabarties išgyvenimo prisišlieja atsiminimas apie būtus dalykus ir būsimo laukimas. Celanas šią metaforą perima, nes ją vartoja taip pat vidiniam laiko suvokimui nusakyti, tačiau, kitaip nei Husserlis, ja perteikia ir būseną, kai atsiranda radikalus nelaiko suvokimas – laiko neigimas. Jam buvo svarbu, kaip save mąstantis laikas gali virsti nelaikiškumo užčiuopimu. Celanui pats eilėraštis reiškia ekstatinę būseną – laiko pralenkimą, buvimą kitoje, nelaikinėje dimensijoje.

Erst wenn ich dich
als Schatten berühre,
Glaubst du mir meinen
Mund,

der klettert mit Spät-
sinnigem droben
in Zeithöfen
umher,

²² Plg. Pöggeler, Otto. 1998. *Lyrik als Sprache unserer Zeit? Paul Celans Gedichtbände*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 39.

²³ Plg. Felstiner, John. 1997. *Paul Celan: Eine Biographie*. München, Beck, 348.

du stößt zur Heerschar
der Zweitverwerter unter
den Engeln,

Schweigewütiges
sternt²⁴.

Eilėraščio rašymo situacija sutampa su meilės prisipažinimo situacija. Apmąstomi du veiksmai – kalbėjimo ir tylinčio gesto. „Glaubst du mir meinen Mund“ – „patikėsi mano burna“ (3 eil.) primena eilėrašį *Corona* ir jame pasakomą tiesą – „mein Mund redet wahr“²⁵. Šiame eilėraštyje, priešingai nei *Coronos* „es ist Zeit“, laikas nefiksuojamas. Vietoj laiko pasirodo „laiko kiemai“, ir jais, Celano, kitaip nei Husserlio, atveju, nusakomas belaikiškumas²⁶. Šiame eilėraštyje kalba ne žodis, o gestas. Po prasmingo ir daug sakančio prisilietimo, perėjus per ekstatinės būsenos laiko kiemus eilėrašį užbaigia tarsi žvaigždė nusileidžiantis tylėjimas.

Ten, kur yra laiko kiemai, randasi vieta kitai būsenai ir kitam pasauliui – angelų karėvijoms. Tačiau ir angelai į eilėrašį ateina ne iš dangaus, ne iš nepasakytumo sferos – o nužengia į eilėrašį kaip Rilkes intertekstas. Pirmosios Duino elegijos citata – „Wer, wenn ich schrie, hörte mich denn aus der Engel / Ordnungen?“ („Kas, jei surikčiau, išgirstų mane iš angelų / gvardijos“)²⁷, rilkiškas Dievo – žmogaus dialogas čia funkcionuoja kaip „aš“ ir „tu“, kalbančiojo „aš“ ir mylimosios „tu“ dialogas tokioje laiko situacijoje, kuri jau nebėra laikas.

Das Flüsterhaus,
Schalttags geöffnet²⁸

Eilėraščio „Das Flüsterhaus“ pirmosios eilutės taip pat įvardija ribinę laiko patirtį, kai kalbama apie keliamuosius metus ir pridedamą dieną, kuri tebūna kas ketverius metus ir implikuoja pamąstymus apie žmogaus sugalvotą ir valdomą laiko sisteminimą. Priklausomai nuo metų ta diena gali būti, gali jos nebūti. Diskutuojamas pridėtinis laikikiškumas ir laiko išjungimas, jo nebuvimas. Eilėraštyje kalbama apie pašnekesių namą,

²⁴ Pažodinis vertimas: „Jei vien tave, / paliesiu kaip šešėlį / patikėsi mano lūpomis, // kurios lipa aukštyne su tuo, kas vėlai / apmąstyta aplink, laiko kiemuos, aplink // tu atsimuši į armijos būrį, antrasis vertintojau tarp / angelų // piktas tylėjimas žvaigždėja“. Celan, Paul. 2005. *Die Gedichte. Kommentierte Gesamtausgabe in einem Band*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 352.

²⁵ Celan, Paul. 2005. *Die Gedichte. Kommentierte Gesamtausgabe in einem Band*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 39.

²⁶ Husserlio „Zeithof“ nurodo į dabarties tašką, kuris vienija atminties suvokimų seką. Taip pat šia sąvoka Husserlis atkreipia dėmesį ir į ateities dimensiją. Plg. Husserl, Edmund. 1928. *Vorlesungen zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins*. Halle: Max Niemeyer Verlag, 35, 23. „Celanas „Zeithof“ sąvoką perkelia į savo asmeninį poetologinį kontekstą, pripildydamas jį gilios konkrečios laiko patirties, kuri žymi jo buvimą vargiai besuvokiamoje laikinėje anapusbėje. Jo „Zeithof“ yra beviestis ir nukreipia į pirmą pradę begalybę“ – May, Markus, Gossens, Peter, Lehmann, Jürgen. 2008. *Celan Handbuch: Leben, Werk, Wirkung*. Stuttgart, Weimar: Metzler, 127.

²⁷ Rilke, Rainer Maria. 1996. *Eilėraščiai, Die Gedichte*. Vertė Sigita Geda. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 244–245.

²⁸ Pažodinis vertimas: „Šnabždesių kambarys, / atvertas keliamomis dienomis.“ – Celan, Paul. 2005. *Die Gedichte. Kommentierte Gesamtausgabe in einem Band*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 355.

kuris tėra atidaromas keliamųjų metų dienomis. Kas ketverius metus pasikartojanti pas-
kutinioji vasario diena suvokiama kaip papildomas, dovanotas laikas.

Panašiai laiko suvokimą reflektuoja ir rinkinio *Lichtzwang* eilėraštis „Schaltjahrhun-
derte“, kuris, žaisdamas Schaltjahre sudūrimo principu, kalba jau nebe apie perkeliamus
metus, o apie perkeliamus šimtmečius, perkeliamas sekundes ir perkeliamus gimimus,
perkeliamas mirtis – pačius įvairiausių laiko suvokimo tarpus, kurie vienaip ar kitaip
patenka į atminties saugojimo sistemas:

Schaltjahrhunderte, Schalt-
sekunden, Schalt-
geburten, novembernd, Schalt-
tode,

in Wabentrögen gespeichert.²⁹

Panašiai skamba ir rinkinio „Schneepart“ eilėraštis, kuriame taip pat kalbama apie
pridėtinę metų dieną:

Merkblätter-Schmerz,
beschneit, überschneit:

in der Kalenderlücke
wiegt ihn, wiegt ihn
das neugeborene
Nichts.³⁰

Eilėraštyje kalbama apie iš stalinio kalendoriaus išplėštą lapelį, juo panaikintą die-
ną. Užrašai kalendoriuje turėtų žadinti atmintį. Tačiau jų nėra – lapelis nepanaudojamas
atminimui, o priešingai, yra užsnigtas, apsnigtas. Atminties (nes, matyt, kad išplėštas)
ir užmaršties (neatmenama, kas jo viduje) sniego svoris neleidžia kalbėti apie tai, kas
prarasta, ir pagimdo naują ne laike ir ne erdvėje atsirandantį nieką – „das neugeborene
Nichts“.

Wie ich den Ringschatten trage,
trägst du den Ring,
[...]
unendlich
Entimmernde du³¹.

²⁹ Pažodinis vertimas: „Perkeliami šimtmečiai / perkeliamos / sekundės perkeliama / gimimai, lapkritėjant,
perkeliama / mirtys // įrašytos uolienos korius.“ – Celan, Paul. 2005. *Die Gedichte. Kommentierte Gesamtausgabe
in einem Band*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 303.

³⁰ Pažodinis vertimas: „Atminties lapelis – skausmas, / apsnigtas, persnigtas: / kalendoriaus kiaurymėj sveria jį,
sveria jį, / naujai užgimęs niekas.“ – Celan, Paul. 2005. *Die Gedichte. Kommentierte Gesamtausgabe in einem Band*.
Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 302.

³¹ Pažodinis vertimas: „Kaip nešioju žiedo šešėlį / Taip nešioji tu žiedą [...] Begalo, / ne visada tampanti – tu.“ –
Celan, Paul. 2005. *Die Gedichte. Kommentierte Gesamtausgabe in einem Band*. Frankfurt am Main: Suhrkamp
Verlag, 365.

Eilėraštis „Wie ich den Ringschatten“ išauga iš gyvenimiško konteksto – kai Celanas nusiėmė ir daugiau nebemėvėjo vestuvinio žiedo, persikėlė į naują vietą, atsiskyrė nuo žmonos. Žiedas, kaip simbolinis objektas, į laiko mąstymą įtraukia keliais būdais. Vestuvinis žiedas parodo dviejų žmonių susietumą per datą – buvo diena, kai du žmonės užsimovė žiedus ir nuo to laiko nuėjo tam tikrą laiką fiksuoto kelio atkarpą, kol ant vieno iš jų piršto teliko žiedo šešėlis, ant kito vis dar – žiedas. Aprašomas laikas balansuoja tarp „jau nebe“ ir „vis dar“. Kas vienam aprašomo įvykio dalyviui yra „jau nebe“, kitam tėra „vis dar“. Tačiau „jau nebe“ nėra galutinis, nes egzistuoja šešėlis, kuris taip pat savitas žiedas. Tuo sakoma, kad padėjus žiedą lieka neištrinamas būto laiko pėdsakas, kai išeinama ir už ciklinio laiko ribos. Nemėvėti žiedo – tai taip pat jį nešioti šešėlio pavidalu. Pats žiedas – rato forma simbolizuoja ciklinį laiką – metų metus atsikartojančią vestuvių datą, įvardijamą žodžiu „unendlich“. „Entimmernde du“ – išeinanti iš viso laiko „tu“ – reiškia, kad besisukdamas žiedas virsta spirale, užkalbinamoji „tu“ išsprūsta iš „visada“ laiko, į kitą, kitokį atskirties dabartiškumą.

Eilėraštis *Largo* išauga iš dialogo situacijos, kurioje mylintieji pristatomi anapus laiko, buvimo kartu (ne)būties pusėje:

LARGO

Gleichsinnige du, heidegängerisch Nahe:

über-
sterbens-
groß liegen
wir beienander, die Zeit-
lose wimmelt
dir unter den atmenden Lidern,

das Amselpaar hängt
neben uns, unter
unsern gemeinsam droben mit-
ziehenden weißen

Meta-
stasen.³²

Largo – tai meilės ir mirties eilėraštis. Pats pavadinimas – muzikos terminas, reiškiantis „plačiau“ ir nurodantis intensyvų tempo sulėtėjimą. Kiti eilėraščiai (pvz., „Mit Brief und Uhr“), plėtojantys panašius motyvus, teigia gyvenimą, o „Largo“ dvireikšmiai pasakymais kalba apie gyvenimą ir mirtį. Kalbama apie gulėjimą žolėje ir nėra

³² Pažodinis vertimas: „LARGO / vienmintė tu, taip arti tarsi eitum laukyme / didesnė nei išgyventum mirtį / gulim / viens prie kito, vėlyvis / juda tau po alsuojančiomis blakstienomis kybo strazdų pora / šalia mūsų po / baltomis meta / stazėmis.“ – Celan, Paul. 2005. *Die Gedichte. Kommentierte Gesamtausgabe in einem Band*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 323.

visai aišku, ar tai meilės, ar mirties pusė. Eilėraštis nuo pradžios iki pat pabaigos išsaugo šį dvireiškmiškumą.

Eilėraštis pradedamas eilute – „Gleichsinnige du, heidegängerisch Nahe“ (1 eil.) – „vienminte tu, artima tarsi eitum laukyme“ – byloja apie mąstymo artumą. Eilėraščio „tu“, mąsto panašiai kaip ir eilėraščio „aš“, ir abu šiuos mąstymus sieja „heidegängerisch“, kuris, kaip pastebėta ir ankstesnėse interpretacijose, giminiuojasi su „heidegerisch“, – abu dialogo dalyvius sieja heidegeriškas mąstymas, pasaulio matymas, susidomėjimas būties – nebūties dalykais.

Visą eilėrašį į temines ir struktūrines dalis skaido ažambemamai – taip atskiriami žodžiai kaip pavieniai, bet kartu ir randasi galimybė mąstyti pirmą eilutę kartu su antra, antrą su pirmą ir antra, nors sintaktiškai jos nebesisieja. Kur nutrūksta sakinio tęstinumas dar tęsiasi sakiny, o kur tęsiasi eilutė jungiami du sakiniai. 1– 6 eilutės sintaktiškai ir semantiškai turėtų susidėlioti taip: Gleichsinnige du, heidegängerisch Nahe: / übersterbensgroß liegen wir beienander, / die Zeitlose wimmelt dir / unter den atmenden Lidern. Pasirinktas kitas kėlimo būdas užtvirtina tarpus tekste, kurie savaip veikia skaitymo laikiškumą – skaitant sustojama, daromos pauzės, teksto elementai, norint suprasti perkeičiami juos grąžinant į pirmykštį sakinį.

Ką reiškia pirmosios eilutės „nahe“ – „artima“, paaiškėja tik santykyje su 2–4 eil. „übersterbensgroß liegen wir beieinander“. „Übersterbengroß“ – „mes tokie dideli – tarsi pergyventume, įveiktume mirtį“. „Übersterben“ – Celano naujadaras, nukaltas pagal panašumą į žodį „überleben“ – „išgyventi“. Tačiau gulėjimas Celano poetikoje siejasi su buvimu mirus (pvz., eilėraštyje „Du liegst“). Kone ryškiausiai gyvojo „aš“ ir „kitų“, mirusiųjų gulėjimą ant akmeninių plytelių Celanas aprašė prozos kūrinyje *Pokalbis kalnuose*. Tame tekste gyvas „aš“ guli prie mirusiųjų „jie“, kurių teigia negalįs mylėti, nes ir jie negali jo mylėti. „Jie“ yra meilės – ne-meilės situacijoje, miegantys ir nemiegantys, kai greta dega šabo žvakė. Mirusieji negali mylėti, nes neturi jausmų, „aš“ negali mylėti, nes belikęs vienas tarp mirusiųjų, kurių ir neįmanoma mylėti. Jis nesugeba jų mylėti ir dėl to, kad jaučiasi kaltas, nes pats yra gyvas. Eilėraštyje *Largo* guli abu mylintieji, ir neaišku, išlikę ar mirę. Tačiau net jei jie mirę, jiems nebūnant išlieka jų projekcijos į gyvenimą, kurios tekste išreiškiamos žodžiu „metastazės“. Savo projekcijos į gyvenimą – kitų gyvenimą – paliekamos kūryba, – manęs ir tavęs nėra, bet yra mūsų „metastazės“.

„Die Zeitlose wimmelt dir unter den atmenden Lidern“ (4–6 eil.) – tai sakiny, kuris virpančių, tarsi kvėpuojančių vokų vaizdiniu priskiria „tu“ gyvųjų sferai, o po jos blakstienomis – gėlė, vėlyvis, kuri tiesiogine prasme – „zeitlos“ – „belaikis“. Gėlės motyvas Celano kūryboje dažnas ir iš visų vaizdinio pasaulio dalykų labiausiai siejamas su laiku. Vėlyvis kaip „belaikis“ atveria priegą prie visų Celano kūrybos „gėlių“ – vieno svarbiausių motyvų. Laiko patirties ir suvokimo keblumus gerai perteikia Celano kūryboje pasikartojantys klasikiniai gėlės, vaisiaus, medžio, riešuto motyvai. Augalui ir kasdienybėje tenka laiko prasmės įkrova – tam tikru laiku dygti, augti, pražysti, žydėti, nuvysti, brandinti ir barstyti sėklas, nudžiūti, naujam augalui šį laikinio buvimo ritualą pakartoti, o žmogui žvelgiant į žydėjimą, sirpimą ar brendimą pagalvoti – „štai jau įpusėjo vasara“, „jau rudenėja“ ir pan. Tačiau Celano gėlės labai nutolusios nuo gėlių įvairių epochų

gamtos lyrikoje. Kai ką poetas perima iš Hölderlino („Gedichte wie Blumen“ eil. „Brot und Wein“), Rilke's (eil. „Herbsttag“, „Herbst“, „Rose reiner Widerspruch“, gėlių motyvus „Sonette an Orpheus“ eilėraščių) bei prancūzų simbolistų. Tačiau dažna Celano „gėlė“ pranoksta ir simbolizmą, nes turi ypatingą skirsmo funkciją – būti kalbos, būties ir laiko figūra ir visada it sėklą nešti savyje neigimą. Antai „vėlyvis“ kaip įsimbolintas belaikiškumas eilėraštyje „Largo“ pasirodo ne pirmą kartą. Viena iš ankstyvųjų eil. „Erinnerung an Frankreich“ Paryžiaus dangus išsiskleidžia nelyginant didžiulis rudens vėlyvis (vok. „Herbstzeitlose“ – pažodžiui „rudens belaikė“). Vėlyvis tame eilėraštyje – laike apibrėžto belaikiškumo – buvimo nebūnant – metafora, kurią užtvirtina paskutinė eilutė – „Wir waren tot und konnten atmen“ („buvome mirę ir galėjome kvėpuoti“). Šis sakinytis patvirtina ir „Largo“ eilėraščio neapibrėžtumą – alsuojančios blakstienos pagal šią logiką taip pat gali būti ir gyvos, ir negyvos. Mes nežinome, ar eilėraštis kalba apie tikrą kvėpavimą, ar apie kvėpavimo įspūdį, kuris reiškiasi palyginimu – blakstiena it gėlės žiedlapis. Neigimo „gėlė“ yra „Die Nichts- und Niemandrose“ („nieko ir niekieno rožė“), kuri tituluoja ir viduriniojo periodo rinkinį „Die Niemandrose“ (1963). Dar keistesnės „gėlės“ yra to paties rinkinio eilėraščio „Huediblu“, tiksliau tariant, gėlių leksinė ir semantinė nuotrupa iš eilėraštyje niekaip nepavykstančio suformuluoti klausimo „Kada gi žydi gėlės?“. Klausimo nepavyksta išskelti dėl giluminio noro žinoti, kas gi įvyko rugsėjį „Datum des Nimmermenschtags im September“ (anot kritinio leidimo komentatorės Barbaros Wiedemann, turimas omeny 1935 09 15 Niurnberge išleistas rasis įstatymynas, kuriam įsigaliojus žydai prarado pilietines teises hitlerinėje Vokietijoje) ir manijos apimto klausinėjimo, virstančio vapėjimu. Kad dalelytė „-blu“ žodyje „huediblu“ – žodžio „gėlė“ sema aiškėja iš pasikartojančio klausimo „wann blühen die hühendibluh, / huhediblu“ (16–17 eil.) ir patikslinimo „Huhediblu, ja sie, die September- / rosen?“ (17–18 eil.), tačiau semos „blü-“, ir „blu-“, neabejotinai žaidžia fonetiniu žodžių „žydėti“ (blühen) ir „kraujuoti“ („bluten“) artumu. Deiktinė nuoroda „tos rožės“ eilėraščio paskutinėje eilutėje išsiskleidžia sakiniu „Oh quand refleurront, oh roses, vos septembres?“ (63 eil.), kuris yra Celano versto Paulio Verleno soneto „L'espérance luit comme un brin de paille dans l'étable“ parafrazė (žr. Wiedemann komentarą). It nervinis tikas besikartojantis klausimas apie laiką („Wann, wannwann“ – kada? Kadakada) virsta klausimu apie laiko maniją, beprotybės laiką ir laik(meči)o beprotybę (Wannwahn, ja Wahn). Galima teigti, kad ir eilėraščio „Largo“ vėlyvis įima kalbos ir gyvenamo pasaulio daugiareikšmiškumą ir kalba jau kita – pokatastrofinė poezijos kalba, kuriai būdinga sieti skirtumus ir priešybes ir įvairioms reikšmėms (it „metastazėms“) plisti skirtinguose signifikacijos laukuose.

Išvados

Analizuotuose eilėraščiuose kalba ir laikas susitinka ypatingu būdu. Belaikiškumas ryškėja per objektyvaus, subjektyvaus laiko ir nelaikinių konceptų sąveiką. Belaikiškumas eina išvien su tekančiu, sustojančiu, amžinybėn / į niekur sutekančiu laiku. Laikas tėra generuotas žmogaus mąstymo ir žmonių gyvenime įtvirtintas reikšmės sistemų (ritua-

lo, kalbos, rašto, kalendoriaus). Eilėraščio funkcionavimo laike sudėtingumas akcentuojamas kertiniu sakiniu: „Das Gedicht hat Zeit und hat keine Zeit.“ Analizė padėjo atskleisti, kad dažname vėlyvajai kūrybai prikausiančiame tekste griežčiau laikomasi žodžių atrankos, sintaksės paprastinimo principo, rašymo elipsėmis. Trumpėja eilėraščio „siužeto“ laikas – ilgėja tarpų, nepasakytumo laikas, o kartu ir eilėraščio suvokimo laikas. Kompozicinis paskiro teksto taupumas ir rišlumo suardymas eina išvien su laiko suvokimo aporijomis. Galima teigti, kad vėlyvuosiuose tekstuose daug energijos skiriama belaikiškumo koncepcijoms išgryninti. Laiko visiškai neatsisakoma, laiko lūžiai atsiskleidžia švytuojant tarp laiko ir belaikiškumo sampratų.

Literatūra

- Augustinas, Aurelijus. 2004. *Išpažinimai*. Vertė Eugenija Ulčinaitė. Vilnius: Aidai, 276.
- Celan, Paul. 1999. *Der Meridian, Endfassung Vorstufen Materialien*. Tübinger Ausgabe. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Celan, Paul. 2005. *Die Gedichte. Kommentierte Gesamtausgabe in einem Band*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Celan, Paul. 1986. *Gesammelte Werke in fünf Bänden. Dritter Band. Gedichte III, Prosa, Reden*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 167.
- Celan, Paul. 2013. *Meridianas*. Vertė Inga Bartkuvienė. *Metai*. Nr. 1, 111.
- Derrida, Jacques. 2007. *Schibboleth. Für Paul Celan*. Wien: Passagen Verlag.
- Felstiner, John. 1997. *Paul Celan: Eine Biographie*. München, Beck, 348.
- Gellhaus, Axel. 1996. *Das Datum des Gedichts. Textgeschichte und Geschichtlichkeit des Textes bei Celan. Lesarten: Beiträge zum Werk Paul Celans*. Köln, Wien: Böhlau Verlag.
- Greisch, Jean. 1993. *Zeitgehört und Anwesen. Zur Dia-chronie des Gedichts. Jamme, Christoph, Pöggeler. Otto. Der glühende Leertext. Annäherungen an Paul Celans Dichtung*. München: Wilhelm Fink Verlag, 255–273.
- Hamacher, Werner. 1998. *Die Sekunde der Inversion. Bewegung einer Figur durch Celans Gedichte. Entfernter Verstehen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 324–368.
- Hünnecke, Evelin. 1990 Die „spätere“ Zeit. Paul Celans Gedicht „Kristall“. *Recherches Germaniques*, Heft 20, 181–193.
- Husserl, Edmund. 1928. *Vorlesungen zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins*. Halle: Max Niemeyer Verlag, 35, 23.
- Lemke, Anje. 2002. *Konstellation ohne Sterne zur poetischen und geschichtlichen Zäsur bei Martin Heidegger und Paul Cela*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Lorenz, Otto. 1989. *Schweigem in der Dichtung: Hölderlin-Rilke-Celan. Studien zur Poetik deiktisch-elliptischer Schreibweisen*. Göttingen: Vandenhoeck/Ruprecht, 171–243.
- May, Markus, Gossens, Peter, Lehmann, Jürgen. 2008. *Celan Handbuch: Leben, Werk, Wirkung*. Stuttgart, Weimar: Metzler, 127. <https://doi.org/10.1353/mon.0.0127>.
- Pöggeler, Otto. 1998. *Lyrik als Sprache unserer Zeit? Paul Celans Gedichtbände*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 39. <https://doi.org/10.1007/978-3-663-01784-4>.
- Rilke, Rainer Maria. 1996. *Eilėraščiai, Die Gedichte*. Vertė Sigitas Geda. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 244–245.
- Rudolph, Enno, Wismann Heinz. 1992. *Sagen, was die Zeit ist. Analysen zur Zeitlichkeit der Sprache*. Stuttgart: Metzler Verlag. <https://doi.org/10.1007/978-3-476-03371-0>.
- Speier, Hans- Michael. 1991. Der Mythos von der Umkehr der Zeit. Prolegomena zur Interpretation eines Gedichts von Paul Celan. Matzke, Reiner. *Spiegelungen. Festschrift für Hans Schumacher zum 60. Geburtstag*. Bern: Lang Verlag, 197–208.

Sverdiolas, Arūnas. 1994. *Laikas. 1. Iki Augustino*. Vilnius: Baltos lankos. Nr. 4, 7–15.

Wergin, Ulrich, Schäfer, Martin Jörg. 2003. *Die Zeitlichkeit des Ethos. Poetologische Aspekte im Schreiben Paul Celans*. Würzburg: Königshausen & Neumann Verlag.

Zanetti, Sandro. 2006. „Zeitoffen“. *Zur Chronographie Paul Celans*. München: Wilhelm Fink Verlag.

Prieiga internetu: [http://www.zeno.org/Literatur/M/Goethe,+Johann+Wolfgang/Gedichte/Gedichte+\(Ausgabe+letzter+Hand.+1827\)/Gott+und+Welt/Howards+Ehrengedächtnis](http://www.zeno.org/Literatur/M/Goethe,+Johann+Wolfgang/Gedichte/Gedichte+(Ausgabe+letzter+Hand.+1827)/Gott+und+Welt/Howards+Ehrengedächtnis).